

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ СИСТЕМИ НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

THE ACCOUNTING SYSTEM FORMATION FEATURES AT SMALL ENTERPRISES

У статті виконана систематизація та критичний аналіз особливостей формування облікової системи на малих підприємствах. Встановлено, що чинне законодавство містить особливі норми організації обліку для малих підприємств, для мікропідприємств, а також для підприємств, що мають право вести спрощений облік доходів та витрат. Єдиною обов'язковою нормою для всіх перелічених підприємств визнаний порядок формування та подання фінансової звітності, інші спрощення не є обов'язковими. Встановлені та проаналізовані причини відмови більшості малих підприємств від спрощеного плану рахунків на користь загального. Досліджені інші можливі спрощення облікової системи малих підприємств; встановлено, що доцільність їх прийняття залежить від індивідуальних характеристик підприємства, окрім відмови від принципу подвійного запису, що визнано недоцільним у будь-якому разі.

Ключові слова: облік, облікова система, звітність, мале підприємство, мікропідприємство, спрощений план рахунків, принцип подвійного запису.

В статье выполнена систематизация и критический анализ особенностей формирования учетной системы на малых предприятиях. Установлено, что действующее законодательство содержит особые нормы организации учета для малых предприятий, для микропредприятий, а также для предприятий, которые имеют право вести упрощенный учет доходов и расходов. Единственной обязательной нормой для всех перечисленных предприятий признан порядок формирования и предоставления финансовой отчетности, прочие упрощения не являются обязатель-

ными. Выявлены и проанализированы причины отказа подавляющего большинства малых предприятий от упрощенного плана счетов в пользу общего. Изучены прочие возможные упрощения учетной системы малых предприятий; установлено, что целесообразность их принятия зависит от индивидуальных характеристик предприятия, за исключением отказа от принципа двойной записи, что признано нецелесообразным при любых условиях.

Ключевые слова: учет, учетная система, отчетность, малое предприятие, микропредприятие, упрощенный план счетов, принцип двойной записи.

The article deals with the systematization and critical analysis of the accounting system formation characteristics at small enterprises. It is established that the current legislation contains special rules for the accounting organization at small enterprises, at micro enterprises, as well as at enterprises entitled to simplify accounting of income and expenses. The only obligatory norm for all listed enterprises is recognition of the procedure for the formation and presentation of financial statements, other simplifications are not required. The reasons for the failure of the vast majority of small enterprises from the simplified plan of accounts in favor of the general are established. Other possible simplifications of the accounting system of small enterprises have been explored. Researcher found that the feasibility of their adoption depends on the individual characteristics of the enterprise, in addition to the refusal of the principle of double recording, which is considered inappropriate in any case.

Key words: accounting, accounting system, reporting, small enterprise, micro enterprise, simplified account plan, double record principle.

УДК 334.012.64:657:005.92

Скорнякова Ю.Б.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку
та оподаткування
Запорізький національний університет
Монастирська Д.С.
студент
Запорізький національний університет

Постановка проблеми. Активізація малого підприємництва є одним із стратегічних завдань соціально-економічного розвитку України, адже саме малі підприємства здатні наповнити ринок вітчизняними товарами та необхідними послугами, забезпечити збільшення кількості робочих місць та податкових надходжень до бюджетів різних рівнів; саме власники малих підприємств є основою формування в країні середнього класу.

Малі підприємства в умовах жорсткої конкуренції та складної соціально-економічної ситуації є набагато вразливішими порівняно із великим бізнесом, а тому і потребують якісного, мобільного, креативного менеджменту. Виконання завдання інформаційного забезпечення управління покладене на облікову систему малого підприємства, від якості якої багато в чому залежить ефективність прийнятих управлінських рішень та перспективи діяльності підприємства. Таким чином,

дослідження особливостей формування облікової системи малого підприємства є важливим завданням як для сучасної економічної науки, так і для облікової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам організації обліку на малих підприємствах присвячені дослідження багатьох учених-економістів, таких як Т. Балюк, Н. Бузак, П. Буряк, З. Варналій, С. Голов, Н. Гура, П. Дончук, О. Мазіна, Н. Малюга, Т. Мельник, М. Михайлов, В. Сопко, Л. Сук та багато інших. Проте, незважаючи на велику кількість наукових досліджень щодо особливостей організації обліку на малих підприємствах, систематичні зміни вітчизняного законодавства, а також розвиток підприємницької та облікової практики актуалізує нові завдання та необхідність подальших наукових досліджень щодо особливостей формування облікової системи на малих підприємствах.

Постановка завдання. Метою дослідження є систематизація та критичний аналіз особливостей формування облікової системи на малих підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи особливості формування облікової системи малих підприємств, слід насамперед чітко встановити принципи ідентифікації таких суб'єктів господарювання згідно із нормами чинного законодавства. Особливої уваги заслуговують останні нормативні зміни, адже починаючи з 1 січня 2018 року критерії віднесення підприємств до мікропідприємств, малих, середніх та великих підприємств для врегулювання питань, пов'язаних із веденням бухгалтерського обліку та формуванням фінансової звітності, передбачені Законом України № 996-XIV від 16.07.1999. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Так, відповідно до норм вищезгаданого нормативного документа малими підприємствами визнаються підприємства, «показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів – до 4 мільйонів євро;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 мільйонів євро;
- середня кількість працівників – до 50 осіб» [1].

До 1 січня 2018 року питання ідентифікації малих підприємств регулювалося Господарським кодексом України, стаття 55 якого передбачала наявність двох обов'язкових умов, а саме: суб'єктами малого підприємництва визнавалися «юридичні особи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України» [2].

Аналізуючи розглянуті зміни у чинному законодавстві, варто зазначити, що новий підхід щодо ідентифікації малих підприємств є більш гнучким і ліберальним, адже передбачає обов'язкове дотримання двох критеріїв зі встановлених трьох, а його застосування приведе до розширення кола юридичних осіб, що визнаються малими підприємствами.

Основним обліковим наслідком набуття статусу «малого підприємства» для юридичної особи варто визнати склад, а також порядок формування та подання фінансової звітності, адже юридичні особи, що належать до категорії малих підприємств, замість повного пакета фінансової звітності формують фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва відповідно до норм однойменного П(с)БО 25. Йдеться про комбіновану, в певному сенсі спрощену форму звітності, що складається з балансу та звіту про фінансові результати. Окрему увагу також слід звернути на те, що малі

підприємства, на відміну від середніх та великих підприємств, відповідно до норм Закону України № 996-XIV не зобов'язані оприлюднювати річну фінансову звітність разом із аудиторським висновком на своїй веб-сторінці.

Можливою принциповою особливістю облікової системи малого підприємства може бути застосування в організації обліку спеціального Спрощеного плану рахунків (Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва), передбаченого Наказом Міністерства фінансів України № 186 від 19.04.2001. Цей план рахунків «можуть застосовувати суб'єкти підприємницької діяльності – юридичні особи, які відповідно до чинного законодавства визнані суб'єктами малого підприємництва, юридичні особи, що не займаються підприємницькою діяльністю (крім бюджетних установ), незалежно від форм власності, організаційно-правових форм і видів діяльності, а також представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності» [3]. Спрощений план рахунків не є обов'язковим до застосування, а є лише можливою для малих підприємств альтернативою до так званого загального плану рахунків, тобто Плану рахунків активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999. Різниця між цими альтернативними для малих підприємств планами рахунків полягає у рівні деталізації облікової інформації, що систематизується. Так, спрощений план рахунків пропонує суттєво меншу кількість рахунків без виокремлення субрахунків, а загальний план рахунків, навпаки, передбачає суттєво глибшу деталізацію облікової інформації як на рівні рахунків, так і шляхом застосування субрахунків.

На перший погляд застосування спрощеного плану рахунків може здаватися привабливим: за логікою – все просте, зручне, але на практиці, навпаки, більшість малих підприємств застосовує для організації обліку так званий загальний план рахунків, ігноруючи можливість застосовувати спрощений план рахунків. Основною причиною такої практики є, на нашу думку, методична проблема застосування на практиці спрощеного плану рахунків, яка саме і полягає у відсутності об'єктивно необхідної деталізації. Так, приміром, спрощений план рахунків пропонує застосування рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами», на якому передбачено здійснювати облік та узагальнення інформації про розрахунки з покупцями та замовниками, підзвітними особами, з іншими дебіторами, про короткострокові векселі одержані, про резерв сумнівних боргів. Водночас на практиці облік розрахунків із покупцями має бути організований окремо від обліку розрахунків із підзвітними особами – цього вимагають об'єктивні відмінності

у документообороті, розрізі аналітичного обліку, принципах контролю розрахунків та вимог до інформації для прийняття управлінських рішень. Відповідно за умови застосування спрощеного плану рахунків на рахунку 37 необхідно буде виокремити як мінімум два субрахунки – для обліку розрахунків із покупцями і для обліку розрахунків із підзвітними особами. Аналогічна ситуація матиме місце за рахунком 68 «Розрахунки за іншими операціями», адже практично неможливо якісно організувати облік розрахунків із постачальниками та підрядниками, розрахунків за короткостроковими кредитами та відсотками по них, розрахунків з учасниками разом без належної деталізації, яка на практиці приведе до застосування субрахунків. Такі приклади можна продовжувати, і саме вони пояснюють той факт, що на практиці фахівці надають перевагу не деталізації спрощеного плану рахунків, а застосуванню і на малих підприємствах загального плану рахунків, який вже містить необхідний рівень такої деталізації.

Окрім розглянутої методичної причини, перевага на користь застосування на малих підприємствах загального плану рахунків може бути також пояснена низкою організаційних причин. Так, по-перше, більшість програмних продуктів, що використовуються для автоматизації обліку, в тому числі на малих підприємствах, передбачає використання загального плану рахунків, по-друге, фахівці з обліку зазвичай надають перевагу загальному плану рахунків, чому сприяє навчання і досвід роботи на великих і середніх підприємствах, по-третє, використання спрощеного плану рахунків на багатьох малих підприємствах здатне спричинити проблеми у разі, якщо масштаби бізнесу збільшаться і підприємство втратить статус малого підприємства і, відповідно, право застосовувати такий спрощений план рахунків.

Застосування загального плану рахунків на малому підприємстві здатне актуалізувати ще одну особливу рису облікової системи малого підприємства. Йдеться про організаційну схему або порядок обліку витрат малого підприємства. Загальний план рахунків, передбачений Наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999, містить два класи рахунків, передбачених для обліку витрат, – клас 8 «Витрати за елементами» і клас 9 «Витрати діяльності». Теоретично це дозволяє організувати облік витрат трьома способами – із застосуванням лише 9 класу рахунків, із застосуванням 8 та 9 класу рахунків одночасно та із застосуванням лише 8 класу рахунків. Інструкція до плану рахунків містить окремі норми, актуальні для малих підприємств, а саме «суб'єкти малого підприємництва, а також інші організації, діяльність яких не спрямована на ведення комерційної діяльності, для обліку витрат можуть використовувати тільки рахунки класу 8 із списанням

до дебету рахунку 23 «Виробництво» щомісячно сум в частині прямих і виробничих накладних витрат (загальноновиробничих витрат) та до дебету рахунку 79 «Фінансові результати» в кінці року або щомісяця сум в частині адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат» [4]. Охарактеризована таким чином схема обліку витрат не може бути використана на великих та середніх підприємствах, які мають в обов'язковому порядку застосовувати для організації обліку витрат 9 клас рахунків, адже цього потребує формування Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід). Що стосується малих підприємств, то варто звернути увагу, що для них схема обліку витрат із застосуванням 8 класу рахунків без застосування 9 класу рахунків не є обов'язковим, а лише можливим варіантом. Таким чином, облікова система будь-якого малого підприємства може передбачати схему обліку витрат як із застосуванням лише 9 класу рахунків, так і із застосуванням лише 8 класу рахунків.

У науковій літературі присутня думка про те, що схема обліку витрат із застосуванням лише 8 класу рахунків є застарілою, неактуальною і пов'язаною із неузгодженістю вітчизняних нормативних документів. Так, Н.І. Бузак стверджує, «що варіант застосування суб'єктами малого підприємництва тільки 8 класу рахунків за загальним Планом рахунків залишився ще від тих часів, коли в Спрощеному плані рахунків для обліку витрат використовувалися тільки рахунки класу 8. На нашу думку, застосування такого варіанту обліку вже не є актуальним, а рекомендації, що залишилися в інструкції до застосування загального Плану рахунків, є звичайною неузгодженістю вітчизняного законодавства» [5, с. 10]. Ця ж теза дослівно наведена у науковій статті В.В. Козьоми «Актуальні аспекти організації обліку та оподаткування малого підприємництва» [6, с. 1336]. Але, незважаючи на озвучену думку, на практиці наявні випадки, коли й у сучасних умовах малі підприємства для обліку витрат успішно застосовують 8 клас рахунків без застосування 9 класу рахунків, а тому проблему слід, скоріше за все, перевести в іншу площину.

Аналізуючи доцільність застосування на малому підприємстві схеми обліку витрат за допомогою 8 класу рахунків без застосування 9 класу рахунків, варто, на нашу думку, насамперед звернутися до особливостей діяльності підприємства. Так, якщо йдеться про торгові підприємства або про підприємства, які надають послуги невиробничого характеру, тобто про підприємства, в практиці обліку яких відсутні такі активи, як незавершене виробництво і готова продукція, то на таких підприємствах облік витрат може бути якісно організований за допомогою рахунків 8 класу із наступним списанням систематизованих витрат

до дебету рахунку 79 «Фінансові результати». Інша справа – виробничі підприємства і підприємства, що виконують роботи виробничого характеру. В обліку таких підприємств має формуватися якісна інформація щодо залишків незавершеного виробництва і готової продукції, як загалом, так і у розрізі аналітичного обліку. Вирішення цього завдання за умови застосування 8 класу рахунків, скоріше за все, суттєво ускладнить систему обліку (особливо в частині обліку та розподілу накладних витрат виробництва), а тому таким підприємствам доцільно організувати облік витрат за допомогою 9 класу рахунків.

Окремою категорією юридичних осіб з погляду формування облікової системи варто визнати мікропідприємства, а також підприємства, що відповідно до норм податкового законодавства мають право вести спрощений облік доходів та витрат.

Критерії визнання юридичних осіб мікропідприємствами для врегулювання питань, пов'язаних із веденням бухгалтерського обліку та формуванням фінансової звітності, передбачені Законом України № 996-XIV. Йдеться про підприємства, «показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів – до 350 тисяч євро;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тисяч євро;
- середня кількість працівників – до 10 осіб» [1].

Підприємствами, що мають право вести спрощений облік доходів та витрат, є відповідно до норм податкового законодавства юридичні особи – платники єдиного податку, адже відповідно до п. 291.2 Податкового кодексу України «спрощена система оподаткування, обліку та звітності – особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності» [7].

Мікропідприємства і підприємства, що мають право вести спрощений облік доходів та витрат, відповідно до норм пункту 8 П(с)БО 25 можуть при формуванні облікової системи:

- «обліковувати необоротні активи тільки за первісною вартістю без урахування зменшення корисності та переоцінки до справедливої вартості;
- не створювати забезпечення наступних витрат і платежів (на виплату наступних відпусток працівникам, виконання гарантійних зобов'язань тощо), а визнавати відповідні витрати у періоді їх фактичного понесення;
- поточну дебіторську заборгованість включати до підсумку балансу за її фактичною сумою» [8].

Варто звернути увагу, що зазначені вище спрощення не є обов'язковими, тобто під час формування облікової системи можна як прийняти спро-

щення, так і дотримуватися загальних процедур, передбачених національними стандартами обліку. Прийняття конкретних рішень у кожній конкретній ситуації має залежати, на нашу думку, насамперед від характеристик підприємства, особливостей його діяльності, складу активів тощо. Так, приміром, можливість відмовитися від переоцінки основних засобів може виявитися корисною, адже така переоцінка потребує додаткових витрат на незалежну професійну оцінку основних засобів, що для мікропідприємства може виявитися суттєвими витратами. Але, з іншого боку, в умовах залучення кредитних коштів, у тому числі під заставу основних засобів, така переоцінка може бути визнана більш ніж доцільною або навіть необхідною. Іншим прикладом може слугувати доцільність створення резерву на виконання гарантійних зобов'язань у разі, коли мікропідприємства здійснюють виробництво відповідної продукції або виконання відповідних робіт, адже у таких ситуаціях витрати на виконання гарантійних зобов'язань враховують під час калькулювання. В окремих випадках обережно слід ставитися і до відмови від формування резерву сумнівних боргів, адже це може призвести до суттєвих викривлень показників Фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва.

Розглядаючи можливі спрощення в організації облікової системи окремих малих підприємств, слід ще раз звернутися до юридичних осіб – платників єдиного податку, яким відповідно до норм податкового законодавства надане право вести спрощений облік доходів та витрат. Статтею 3 Закону України № 996-XIV таким підприємствам за умови, що вони не зареєстровані платниками податку на додану вартість, надане право «узагальнювати інформацію в реєстрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису» [1]. Аналогічна можливість також передбачена пунктом 9 П(с)БО 2 [8]. Коментуючи це можливе спрощення (яке у жодному разі не є обов'язковим), слід, на нашу думку, визнати його недоречним, адже принцип подвійного запису як надзвичайно потужний інструмент внутрішнього контролю (самоконтролю) облікових записів є, без перебільшення, центральним та найбільш креативним елементом методології бухгалтерського обліку вже кілька століть. Принцип подвійного запису з'явився у підприємницькому середовищі та на протязі століть надзвичайно позитивно зарекомендував себе саме як інструмент самоконтролю. Жодному підприємству, на нашу думку, не слід відмовлятися від такого інструменту, особливо малому підприємству, для якого зовнішній незалежний контроль ведення бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності у формі аудиту може означати більш ніж суттєві, а можливо, і нереальні витрати. Окрім того, у разі відмови від принципу подвійного запису витрати на

зовнішній контроль облікової системи можуть ще й збільшитися, адже консервативно налаштовані фахівці можуть дійти думки, що в умовах відмови від принципу подвійного запису бухгалтерський облік як такий не ведеться, жодної системи внутрішнього контролю немає, а тому є потреба не в перевірці, а у відновленні бухгалтерського обліку.

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене дослідження дало змогу виокремити три категорії малих підприємств з позиції особливостей формування облікової системи, а саме підприємства, яким діючим законодавством надане право вести спрощений облік доходів і витрат, мікропідприємства і малі підприємства.

Право щодо найбільш революційного спрощення ведення бухгалтерського обліку чинним законодавством передбачене для юридичних осіб – платників єдиного податку, що мають право вести спрощений облік доходів і витрат, за умови, що вони не є платниками податку на додану вартість. Такі юридичні особи, формуючи облікову систему, можуть відмовитися від дотримання подвійного запису. Водночас реалізація цього права на практиці визнана недоцільною, адже відмова від принципу подвійного запису позбавляє облікову систему надзвичайно потужного механізму самоконтролю, який є особливо важливим в умовах, коли систематичний зовнішній контроль облікової системи означатиме непосильне витратне навантаження.

Можливість суттєвого спрощення окремих облікових процедур надана також мікропідприємствам, а також підприємствам, що мають право вести спрощений облік доходів і витрат. Такі підприємства можуть формувати облікову систему, не здійснюючи переоцінку основних засобів до справедливої вартості, а також відмовившись від створення забезпечення наступних витрат (платежів) і формування резерву сумнівних боргів. Такі спрощення в окремих випадках можуть бути доцільними, але, зважаючи, що вони не є обов'язковими, прийняття рішень у кожному окремому випадку слід ретельно зважувати, враховуючи особливості діяльності підприємства, склад його активів тощо.

Що стосується малих підприємств загалом, то основною і обов'язковою особливістю характеристикою облікової системи таких підприємств є те, що підсумкова інформація щодо фінансового стану та результатів діяльності формується та надається у формі Фінансового звіту суб'єкта малого підприємництва.

Застосування спеціального спрощеного плану рахунків для суб'єктів малого підприємництва (що є можливим, тобто необов'язковим варіантом) не набуло практичного поширення – більшість малих підприємств застосовує загальний план рахунків. Це пояснюється як методичними, так і організаційними причинами. Спрощений план рахунків не є зручним для організації облікових записів вна-

слідок відсутності об'єктивно необхідного рівня деталізації. Окрім того, на боці загального плану рахунків «грають» традиції навчання облікових фахівців, їх досвід, а також традиції автоматизації бухгалтерського обліку.

Можливим специфічним варіантом (але також необов'язковим) формування облікової системи малого підприємства є організація обліку витрат за допомогою 8 класу рахунків без застосування 9 класу рахунків. Такий варіант є поширеним, але застосовувати його слід обережно, враховуючи особливості діяльності підприємства. Для підприємств, що здійснюють виробництво продукції і виконання робіт, за наявності систематичних залишків незавершеного виробництва і готової продукції, така схема обліку витрат, скоріше за все, виявиться категорично недоречною.

Підсумовуючи вищевикладене, слід також зазначити, що вітчизняні нормативні документи щодо організації обліку на малих підприємствах потребують певного впорядкування як щодо термінології, так і щодо сутності відповідного спрощення облікових процедур.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999. № 996-XIV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003. № 436-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Про затвердження спрощеного Плану рахунків бухгалтерського обліку: Наказ Міністерства фінансів України від 19.04.2001. № 186. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0389-01>.
4. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій та Інструкція щодо його застосування: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999. № 291. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.
5. Бузак Н.І. Актуальні аспекти організації обліку суб'єктів малого підприємництва / Н.І. Бузак // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2013. Вип. 2(26). С. 3–14.
6. Кузьома В.В. Актуальні аспекти організації обліку та оподаткування суб'єктів малого підприємництва / В.В. Кузьома // Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. № 2. С. 1334–1337.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010. № 2755-VI. URL: <http://sts.gov.ua/nk/>.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва»: Наказ Міністерства фінансів України від 25.02.2000. № 39. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00>.